

Summary :

Οι αντιθέσεις που προέκυψαν ανάμεσα σε Μικρασιάτες πρόσφυγες και σε γηγενείς την περίοδο του Μεσοπολέμου οφείλονταν άλλοτε σε τριβές που σχετιζόνταν με πολιτικές αντιπαλότητες, άλλοτε σε αντιμαχόμενα οικονομικά συμφέροντα και άλλοτε στην αμοιβαία καχυποψία που δημιούργησαν οι πολιτισμικές ιδιαιτερότητες, που ήταν αρκετά εμφανείς τα πρώτα χρόνια μετά την εγκατάσταση.

Date

1922-1939

Geographical Location

Ελλάδα

1. Το ιστορικό πλαίσιο

Με τη συνθήκη της Λοζάνης (Αύγουστος 1923) επιβλήθηκε η αναγκαστική έλευση στην Ελλάδα περίπου ενάμισι εκατομμυρίου¹ ορθοδόξων της Μικράς Ασίας. Για την ενσωμάτωση των προσφύγων στην ελληνική κοινωνία οι κυβερνήσεις του Μεσοπολέμου προώθησαν μια σειρά από μέτρα, με τα οποία επιχειρήθηκε η [αποκατάστασή](#) τους στον αστικό και τον αγροτικό χώρο. Η παρουσία ωστόσο στον ελλαδικό χώρο ενός συνόλου ανθρώπων που ξεπερνούσε το 20% των παλαιών κατοίκων του ελληνικού κράτους δημιούργησε μια ιδιόμορφη πραγματικότητα, που είχε αποτέλεσμα οι επονομαζόμενοι «παλαιοελλαδίτες» ή «γηγενείς», ή απλώς «ντόπιοι», να αναπτύξουν απέναντι στον προσφυγικό πληθυσμό αισθήματα σαφούς δυσαρέσκειας² και μια συμπεριφορά που ενίοτε έφτανε τα όρια της ανοιχτής σύγκρουσης. Η κυρίαρχη αντίθεση μεταξύ των δύο ομάδων προέκυψε σε σχέση με την ιδιοποίηση της γης, ενώ δεν έλειψαν ανταγωνισμοί σε όλο το φάσμα των οικονομικών δραστηριοτήτων. Οι πολιτισμικές ιδιαιτερότητες των προσφύγων μόλιασαν με νέες τριβές την αντίθεση αυτή, αφού κατέταξαν τους πρόσφυγες σε μία κοινωνική ομάδα που ήταν απολύτως διακριτή μέσα στο σώμα της ελληνικής κοινωνίας. Ταυτόχρονα, οι πολιτικές επιλογές τους έδωσαν νέα διάσταση στον εθνικό διχασμό, καθώς οι πρόσφυγες εντάχθηκαν μαζικά στη μία παράταξη του, το βενιζελισμό. Το ελληνικό κράτος, από την πλευρά του, επιχειρήσει με συστηματικό τρόπο να υποβαθμίσει την αντίθεση αυτή³ προωθώντας μέτρα για την οικονομική στήριξη των προσφύγων. Βασικά μέριμνα του κράτους ήταν να καταστούν οι τελευταίοι όσο το δυνατό συντομότερα οικονομικά αυτόνομοι και να ενταχθούν στην ελληνική κοινωνία χωρίς άλλους κραδασμούς.

2. Τα αίτια της αντίθεσης γηγενών και προσφύγων

2.1. Πολιτικοί παράγοντες

Καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του '20 το προσφυγικό στοιχείο στη συντριπτική του πλειονότητα εκφράστηκε πολιτικά μέσα από το [Κόμμα των Φιλελευθέρων](#). Ήδη από τα τέλη της προηγούμενης δεκαετίας, η παρουσία των πρώτων Μικρασιατών προσφύγων στην Ελλάδα και η σαφής υποστήριξη που παρείχαν στον έναν από τους δύο πόλους του [Εθνικού Διχασμού](#) είχε αποτέλεσμα τη δημιουργία των πρώτων σοβαρών τριβών ανάμεσα σ' αυτούς και το γηγενές στοιχείο. Τη στιγμή ακριβώς της απόλυτης κρίσης, κατά τη διάρκεια των [Νοεμβριανών](#) του 1916, μεγάλος αριθμός προσφύγων εκτελέστηκαν από αντιβενιζελικά [σώματα επιστράτων](#) κοντά στο νοσοκομείο «Σωτηρία» ως «κατάσκοποι εις την υπηρεσίαν των Αγγλογάλλων»,⁴ πληρώνοντας με τον τρόπο αυτό το τίμημα της υποστήριξης που παρείχαν στο πρόσωπο του Ελευθέριου Βενιζέλου. Το γεγονός αυτό ουσιαστικά αποτέλεσε τα προλεγόμενα μιας αντιπαράθεσης που πολλαπλασίασε η πολιτική αστάθεια του Μεσοπολέμου. Η μαζική έλευση των προσφύγων στον ελλαδικό χώρο μετά την ήττα του 1922 μεγιστοποίησε την πολιτική βαρύτητά τους. Σε αυτό συντέλεσε το γεγονός ότι οι πρόσφυγες ενσωματώθηκαν στο υπάρχον διπολικό πολιτικό σύστημα, καθώς απέτυχαν οι όποιες προσπάθειες έγιναν για συγκρότηση αμιγώς προσφυγικών κομμάτων. Έτσι, η ολοκληρωτική ένταξη των προσφύγων στο [βενιζελικό στρατόπεδο](#) για περίπου δέκα χρόνια (μέχρι τουλάχιστον το 1932) οδήγησε μεγάλη μερίδα του αντιβενιζελικού γηγενούς στοιχείου να τους αντιμετωπίσει ως αντίζηλους στη διαχείριση των πολιτικών πραγμάτων της χώρας. Την ίδια περίοδο η βενιζελική παράταξη βρισκόταν διαρκώς στην

εξουσία και η υποστήριξη των προσφύγων θεωρήθηκε βασικό συστατικό των εκλογικών επιτυχιών της.

Στο πολεοδομικό συγκρότημα της Αθήνας, που είχε βιώσει πολύ έντονα τον εθνικό διχασμό, η παρουσία των προσφύγων επέτρεψε το ανακάτεμα της τράπουλας, προκαλώντας έτσι τη δυσαρέσκεια των ηττημένων. Η εγκατάσταση χιλιάδων προσφύγων στις παρυφές της Αθήνας και του Πειραιά έφερε τους πρόσφυγες σε αντιπαράθεση με τους παλιούς κατοίκους που πολιτικά ανήκαν στην αντιβενιζελική παράταξη. Στις αγροτικές περιοχές και κυρίως στις βόρειες επαρχίες του κράτους, τα προβλήματα που αναδύθηκαν ήταν άλλου τύπου. Η στελέχωση των διοικητικών υπηρεσιών από «παλαιοελλαδίτες» υπαλλήλους τις έφερε σε αντιπαράθεση με το προσφυγικό στοιχείο, καθώς συχνά λειτουργούσαν αυταρχικά, με τρόπο «αληπασαλίδικο».⁵ Καταγγελίες για κατάχρηση εξουσίας και βιαιοπραγίες εις βάρος των προσφύγων είναι πολύ συχνές στον Τύπο της εποχής.⁶

Το ενδιαφέρον του πολιτικού κόσμου για το πρόβλημα της αντιπαράθεσης έλαβε μεγάλες διαστάσεις μετά τα σοβαρά επεισόδια στο Κιουύκιοι το φθινόπωρο του 1924, όταν οπλισμένες ομάδες γηγενών, αφού επιτέθηκαν στον οικισμό των προσφύγων, «ετραυμάτισαν 17 πρόσφυγας, το πλείστον γυναίκας, πυρπολήσαντες τας σκηνάς, τους σταύλους, τους αχυρώνας, λεηλατήσαντες και τας αποσκευάς...».⁷ Τα σοβαρά αυτά επεισόδια είχαν αποτέλεσμα την ολοσχερή καταστροφή δεκάδων προσφυγικών κατοικιών και τον τραυματισμό πολλών προσφύγων και αποδόθηκαν σε οικονομικά αίτια, δηλαδή στην προσπάθεια των γηγενών να εκτοπίσουν τους πρόσφυγες από τα μέρη τους, «ίνα νέμονται τας περιουσίας των ανταλλαξιμών».⁸ Ωστόσο, ακόμα και σε αυτή την περίπτωση, οι πολιτικές προεκτάσεις δεν απουσίασαν, καθώς η διοικητική ευθύνη για τα επεισόδια αποδόθηκε στο διευθυντή του Εποικιστικού Γραφείου Μακεδονίας, που ήταν «αξιωματικός του Γκαίρλιτς».⁹

Κάθε φορά που τα πολιτικά πάθη οξύνονταν και οι πολιτικές συνθήκες το ευνοούσαν, η εχθρότητα γηγενών που ανήκαν στο αντιβενιζελικό στρατόπεδο εύκολα διοχετευόταν στις τοπικές κοινωνίες. Το αποκορύφωμα αυτών των αντιθέσεων υπήρξαν οι βίαιες ταραχές που ξέσπασαν στη Μακεδονία μετά την καταστολή του βενιζελικού κινήματος το Μάρτιο του 1935, οι οποίες απέκτησαν τη μορφή απροκάλυπτου πογκρόμ εναντίον του προσφυγικού στοιχείου εκ μέρους οπλισμένων αντιβενιζελικών ομάδων. Επιγραμματικά, η πολιτική συμπεριφορά των προσφύγων, ανθρώπων που περίπου για μία δεκαετία εκφράστηκαν πολιτικά σχεδόν αποκλειστικά μέσα από τη βενιζελική παράταξη, λειτούργησε σαν καταλύτης προς την κατεύθυνση της όξυνσης παθών που ο Διχασμός του 1916 είχε γεννήσει και η Δίκη των Έξι πολλαπλασίασε. Η σχεδόν ολοκληρωτική στήριξη που παρείχαν οι πρόσφυγες στο βενιζελικό στρατόπεδο μέχρι το 1930 οδήγησε τμήμα του αντιβενιζελικού στρατοπέδου να τους θεωρεί διττή απειλή: απειλή για τα οικονομικά του συμφέροντα και, παράλληλα, για την πολιτική κυριαρχία της παράταξης. Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι το πολιτικό πρόταγμα της αντιπαράθεσης είναι κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου αυτό που κυρίως απασχολεί την ελληνική κοινωνία, το υπόβαθρο της ουσιαστικά δεν έπαψε ποτέ να είναι πολιτισμικό και οικονομικό.¹⁰

2.2. Πολιτισμικοί παράγοντες

Η παρουσία των προσφύγων στον ελλαδικό χώρο αποτέλεσε για τους ίδιους ένα «πολιτισμικό σοκ».¹¹ Η «ελληνικότητά» τους αμφισβητήθηκε παρά το γεγονός ότι ήταν χριστιανοί ορθόδοξοι. Το πλήθος των μικρών ή μεγάλων ιδιαιτεροτήτων που περιείχε η κουλτούρα τους, από τη γλώσσα¹² μέχρι τα έθιμα και τη νοοτροπία τους, προέβαλλε μια διαφορετικότητα που θεωρήθηκε από τους ντόπιους απειλή για την πολιτισμική τους «καθαρότητα».¹³ Την αντίθεση αυτή επέτεινε η συνεχιζόμενη απομόνωση των προσφύγων, καθώς εγκαταστάθηκαν στις παρυφές των πόλεων, σε συνοικισμούς που κατοικούνταν αποκλειστικά από τους ίδιους, ή σε προσφυγικούς οικισμούς στον αγροτικό χώρο. Αυτό είχε αποτέλεσμα να συντηρηθεί τόσο το έλλειμμα στην επαφή τους με το γηγενές στοιχείο όσο και τα αισθήματα εχθρότητας και καχυποψίας που είχαν ήδη καλλιεργηθεί. Συνοικισμοί όπως η Νέα Ιωνία αποτελούσαν μια μικρογραφία αυτών της Ανατολής. Δε χρειάζεται ιδιαίτερη φαντασία για να αντιληφθεί κάποιος την έκπληξη που δοκίμασαν –στην καλύτερη περίπτωση– όσοι έρχονταν για πρώτη φορά σε επαφή με ένα θέαμα συνάμα εντυπωσιακό και πρωτόγνωρο: «Βλέπω γύρω τις γυναίκες καθιστές στις πεζούλες με τα παχιά τους πόδια ανοιχτά, τις γριές στην αυλή να καπνίζουν αμίλητες επάνω στα μιντέρια, απ' τα ανοιχτά παράθυρα αμανέδες, μεθυστική ευωδιά από χταπόδι στα κάρβουνα και ούζο».¹⁴ Το σύνολο των χαρακτηρισμών που αποδόθηκαν

στους πρόσφυγες είναι ενδεικτικό: «τουρκόσποροι», «τουρκομερίτες», «γιαουρτοβαφτισμένοι»¹⁵ και «ογλούδες» είναι ορισμένοι που χρησιμοποιήθηκαν από τους ντόπιους με σκοπό να τονιστεί και να στιγματιστεί η διαφορετικότητα των προσφύγων.

Επιπλέον, δεν ήταν σπάνια η επίκληση του κινδύνου «ηθικής διάβρωσης» της κοινωνίας από την υποτιθέμενη «σεξουαλική χαλαρότητα» και τον τρόπο ζωής των γυναικών προσφύγων. Ο χαρακτηρισμός «Σμυρνια» ή «παστρικιά» δεν ήταν άσχετος με αυτού του είδους τις κατηγορίες. Η παρακάτω περιγραφή της Αρμένισσας Ανζέλ Κουρτιάν είναι χαρακτηριστική του τρόπου με τον οποίο αρκετοί ντόπιοι βίωναν και ερμήνευαν αυτή τη διαφοροποίηση: «Οι νέοι της Αθήνας και του Πειραιά έρχονται εδώ [δηλ. στην Κοκκινιά] για να διασκεδάσουν. Έχουν ξετρελαθεί με τα κορίτσια. Τις βρίσκουν πιο όμορφες και πιο εξελιγμένες. Στην αρχή ήρθαν για διασκέδαση και για να βρουν καμιά καμωματού. Όμως γρήγορα τους τυλίγει κάποια και παντρεύονται. Οι ντόπιοι έχουν κατατρομάξει για τα παιδιά τους. Τα χάνουν από το δικό τους περιβάλλον. Κάθε γονιός φοβάται μην τυχόν πάρει ο γιος του καμιά προσφυγοπούλα δίχως προίκα».¹⁶

Μπροστά σε αυτή την κατάσταση, πολλοί πρόσφυγες προσπάθησαν να αμυνθούν. Η μαζική τροποποίηση των επιπέδων τους προς το «ελληνικότερο», μέσα κυρίως από την κατάργηση της κατάληξης «-ογλου», ήταν ο συνηθέστερος τρόπος. Ωστόσο, το πλήθος των χαρακτηριστικών που διαμόρφωναν τη νοοτροπία τους και την πολιτισμική τους ιδιαιτερότητα δεν μπορούσε παρά να τους εντάξει σε μια κοινωνική ομάδα που για πολλές δεκαετίες ήταν απολύτως διακριτή.¹⁷ Εξάλλου, σε ένα βαθμό έγινε προσπάθεια κάποια από τα στοιχεία εκείνα που τους διέκριναν από τους γηγενείς να τα διατηρήσουν. Δεν είναι μονάχα η σύσταση δεκάδων σωματείων από τα πρώτα κιόλας χρόνια, που παράλληλα με την προώθηση των προσφυγικών συμφερόντων λειτουργούσαν προς την κατεύθυνση της διατήρησης της μικρασιατικής κουλτούρας· είναι κυρίως η συγκρότηση μιας ταυτότητας της οποίας βασικό συστατικό ήταν η παρουσίαση του προσφυγικού κόσμου ως ενιαίου και μη διαφοροποιημένου συνόλου ανθρώπων. Κύρια χαρακτηριστικά των προσφύγων θεωρήθηκαν η ανωτερότητα της ηθικής τους, του επιπέδου ζωής που απολάμβαναν στη «χαμένη πατρίδα», της ευφυΐας και της εργατικότητάς τους. Και αν οι ντόπιοι τους κατηγορούσαν για «ηθική χαλαρότητα», ορισμένες φορές οι πρόσφυγες τους επέστρεφαν την κατηγορία, τονίζοντας εμφαντικά ότι οι ίδιοι γίνονταν αντικείμενα εκμετάλλευσης από επιτήδειους: λ.χ. κάποιοι σωματέμποροι προσπαθούσαν να αλιεύσουν «απροστατευτούς νεανίδας μεταξύ του δυστυχούς προσφυγικού κόσμου».¹⁸ Η εργατικότητα του πρόσφυγα προβαλλόταν σε αντιπαραβολή με τη ραθυμία που υποτίθεται ότι χαρακτήριζε τον ντόπιο εργάτη. Επιπλέον, η συνήθεια του παλαιοελλαδίτη να βρίζει συχνά και χωρίς ιδιαίτερο λόγο έκανε εξαιρετικά άσχημη εντύπωση στους πρόσφυγες, που δεν έπαψαν να τονίζουν το στοιχείο αυτό ως δείγμα της πολιτισμικής τους ανωτερότητας έναντι των ντόπιων: «Εμάς οι άνδρες, τ' αδέρφια μας, δεν ξέραν να βλασφημίσουν τα θεία, ενώ εδώ τ' ακούσαμε αυτό και μας έκανε εντύπωση [...]. Υπερέιχαμε σε όλα. Δεν μας φτάναν στην εργατικότητα, ούτε στη νοικοκυροσύνη, σε τίποτα».¹⁹

2.3. Οικονομικοί παράγοντες

Η ανάγκη της προσφυγικής αποκατάστασης επιτάχυνε τη διαδικασία απαλλοτριώσεως των μεγάλων κτημάτων. Το ζήτημα αυτό τέθηκε με ιδιαίτερη οξύτητα στις βόρειες επαρχίες του κράτους, στις περιοχές δηλαδή όπου εγκαταστάθηκε μεγάλο τμήμα του προσφυγικού στοιχείου, ενώ υπήρχε ακόμη μεγάλος αριθμός τσιφλικιών.²⁰ Η διαδικασία της απαλλοτριώσεως τυπικά είχε ξεκινήσει ήδη από την επαναστατική κυβέρνηση του 1917, ωστόσο μόνο μετά το 1922 άρχισε η ουσιαστική εφαρμογή του σχεδίου αναδασμού της γης. Η αναδιανομή της γης που συντελέστηκε καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του '20 έφερε τους πρόσφυγες σε αντιπαράθεση με τους γηγενείς ακτήμονες πάνω στο ζήτημα της ιδιοποίησης της γης. Μέχρι τα τέλη του Μεσοπολέμου, είχαν εγκατασταθεί σε απαλλοτριωμένα τσιφλίκια γύρω στις 100.000 οικογένειες αυτοχθόνων και περίπου 150.000 οικογένειες προσφύγων, δηλαδή κάπου 600.000 άτομα.²¹ Η κύρια αιτία των προστριβών υπήρξε η εγκατάσταση των προσφύγων όχι μόνο στα κτήματα των μουσουλμάνων ανταλλάξιμων, αλλά και σε εκείνα τα τσιφλίκια που μέχρι το 1922 καλλιεργούνταν από αυτόχθονες καλλιεργητές, οι οποίοι και απαιτούσαν την ιδιοποίησή τους.²² Σε αυτό το πλαίσιο δημιουργήθηκε πρόσφορο κλίμα για συγκρούσεις με σημείο αιχμής συνήθως την απαίτηση των γηγενών για κατάληψη των γαιών που είχαν αποδοθεί στους πρόσφυγες. Πολλά μονόστηλα στις αθηναϊκές εφημερίδες αποτυπώνουν το κλίμα της εποχής. Το 1928 πρόσφυγες αντιμετώπισαν τις απειλές ενόπλων, όταν προσπάθησαν να καταλάβουν τα οικόπεδα που τους είχαν αποδοθεί στη θέση Κοκκινόβραχος της Κοκκινιάς,²³ ενώ την ίδια χρονιά, στον Πειραιά, ντόπιος για

«κτηματικές διαφορές» πυροβόλησε πρόσφυγες «εξυβρίσας πρώτον τους πρόσφυγας, το κράτος και την κυβέρνηση».²⁴

Συχνά οι επιθέσεις των γηγενών είχαν αποτέλεσμα τη δολοφονία προσφύγων: «Τα πραγματικά ελατήρια του φόνου» γράφει η *Παμπροσφυγική* το 1924 μετά τη δολοφονία πρόσφυγα από ντόπιο στη Νιγρίτα Σερρών «δεν είναι, ως ταύτα μας παρουσιάζονται, η κλοπή ή η ανεύρεσις ενός απωλεσθέντος σχοινίου. Είναι το μίσος, τα πάθη, τα οποία εδημιουργήθησαν μεταξύ των εντοπίων και των προσφύγων διά την κατάληψιν των υπό των Οθωμανών καταληφθέντων κτημάτων και γαιών».²⁵ Άλλες φορές οι συγκρούσεις γενικεύονταν, όπως συνέβη το 1928 στο χωριό Ασβεσταριό κοντά στα Γιαννιτσά, όταν συνεπλάκησαν μεταξύ τους ομάδες ντόπιων και προσφύγων, με αποτέλεσμα τον τραυματισμό είκοσι ανθρώπων. Τις περισσότερες φορές, ωστόσο, οι πρόσφυγες δέχονταν οργανωμένες και ξαφνικές επιθέσεις ομάδων ντόπιων που προσπαθούσαν με κάθε τρόπο να τους εκδιώξουν από τα μέρη τους. Το Νοέμβριο του 1924 οι κάτοικοι του χωριού Αετός της επαρχίας Ξηρομερίου επιτέθηκαν κατά των προσφύγων του οικισμού Άγιος Νικόλαος, ενώ στο χωριό Ροδόλειβος στη Μακεδονία φανατισμένοι ντόπιοι απειλούσαν ότι «θα σφάξωσι, θα εκδιώξουσι τους πρόσφυγας δι' όπλων, μαχαϊρών και ροπάλων».²⁶

Οι οικονομικές διαστάσεις της αντίθεσης μεγεθύνονταν μέσα σε κλίμα αμοιβαίας καχυποψίας, κάθε φορά που οι κρατικές υπηρεσίες λάμβαναν μέτρα στήριξης είτε της μιας είτε της άλλης κοινωνικής ομάδας. Για τους γηγενείς οι συνθήκες εγκατάστασης των προσφύγων ήταν εξαιρετικά ευνοϊκές, καθώς τους χορηγήθηκαν από την Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων γεωργικά εργαλεία, ζώα, χρηματικές και άλλες ενισχύσεις με σκοπό τη στήριξή τους και την αύξηση της παραγωγής. Από την άλλη πλευρά, οι πρόσφυγες παρατηρούσαν το 1928 ότι οι σεισμόπληκτοι της Κορίνθου είχαν από τις κρατικές υπηρεσίες καλύτερη μεταχείριση στα προβλήματα που και οι ίδιοι αντιμετώπιζαν, όπως αυτό της διατροφής και της περίθαλψης.²⁷

Σε όλα τα παραπάνω θα πρέπει να προσθέσουμε το σκληρό ανταγωνισμό που υπήρξε ανάμεσα στα δύο στοιχεία, τόσο στην αγορά εργασίας όσο και στο υπόλοιπο φάσμα των οικονομικών δραστηριοτήτων. Για πάρα πολλούς εργαζόμενους οι πρόσφυγες ήταν υπεύθυνοι για την ουσιαστική μείωση των αποδοχών τους, μια και αποτελούσαν φτηνό εργατικό δυναμικό που επέτρεψε τη συμπίεση των ημερομισθίων τους προς τα κάτω. Ένα κομμάτι του ντόπιου πληθυσμού εγκατέλειψε σύντομα τις μικρές επαρχιακές πόλεις και μετακινήθηκε στην Αθήνα εξαιτίας της οικονομικής ανασφάλειας που προκάλεσε η προσφορά φτηνών εργατικών χεριών από τους πρόσφυγες.²⁸ Την πραγματικότητα αυτή επιβεβαίωνε το Διεθνές Γραφείο Εργασίας το 1929 όταν παρατηρούσε ότι «οι μισθοί στην Ελλάδα είναι εξαιρετικά χαμηλοί εξαιτίας της αφθονίας εργατικής δύναμης που προέρχεται από τους πρόσφυγες της Μικράς Ασίας».²⁹ Φαινόμενα καχυποψίας και αντιπαλότητας ανάμεσα στις δύο ομάδες εμφανίστηκαν ακόμα και στους κόλπους της Εκκλησίας. Η εφημερίδα *Προσφυγικός Κόσμος* διαπίστωνε το 1927 ότι «πρόσφυζ εφημέριος, διδάκτωρ θεολογίας, αγαπώμενος και εκτιμώμενος παρά των ενοριτών του [...] επαύθη άνευ τινός αιτίας από την θέσιν του διά να εξοικονομηθή με αυτήν άλλος γηγενής ιερέυς».³⁰ Όχι σπάνια, καταστηματαρχές διαμαρτύρονταν για τους όρους με τους οποίους λειτουργούσαν πολλές επιχειρήσεις προσφύγων, ενώ παράλληλα όσο αυξανόταν ο οικονομικός ανταγωνισμός μεταξύ τους τόσο αυξανόταν και η δυσανεμία τους. Σε αυτό το πλαίσιο θα πρέπει να αναζητηθούν τα αίτια για τον εμπρησμό το 1936 προσφυγικών σπιτιών και καταστημάτων στο Βόλο, παρά το γεγονός ότι η ενέργεια αυτή αποδόθηκε στην αντιπροσφυγική υστερία που είχε καλλιεργήσει ο αντιβενιζελικός Τύπος.³¹

3. Οι δυσκολίες της συμβίωσης

Η αρνητική εικόνα που διαμόρφωσαν οι γηγενείς για τους πρόσφυγες ενισχύθηκε από μια σειρά γεγονότων που ήταν αποτέλεσμα των τραγικών συνθηκών εγκατάστασης και διαβίωσης των τελευταίων. Επιδημίες οι οποίες ενέσκηπταν συχνά σε προσφυγικούς καταυλισμούς που για πολλά χρόνια δεν κάλυπταν τις στοιχειώδεις [συνθήκες υγιεινής](#), καθώς και μια γενικότερη αναστάτωση που προκάλεσε στην ήρεμη κοινωνική ζωή των κατοίκων η παρουσία και μόνο χιλιάδων προσφύγων στις πόλεις,³² ενέτειναν το αίσθημα της δυσφορίας των γηγενών. Σε πολλά σχολεία, όπου εγκαταστάθηκαν πρόσφυγες προσωρινά, τα μαθήματα σταμάτησαν για μεγάλο χρονικό διάστημα προκαλώντας τις διαμαρτυρίες των γονέων των μαθητών. Το 1925, δύο χρόνια μετά την έλευση των προσφύγων, μόνο στην περιοχή της Αθήνας και του Πειραιά 45 σχολεία χρησιμοποιούνταν ακόμη για τη στέγασή τους. Το ζήτημα της [στέγασης](#) αποτέλεσε ίσως το μεγαλύτερο σημείο

τριβής, καθώς η ανάγκη για εξεύρεση προσωρινής λύσης στο ζήτημα αυτό οδήγησε την κυβέρνηση στην επίταξη χιλιάδων κατοικιών και δωματίων στα αστικά κέντρα. Η εφαρμογή του μέτρου αυτού είχε αποτέλεσμα την πρόκληση της δυσφορίας των ιδιοκτητών, που θεωρούσαν σε μεγάλο βαθμό ότι επρόκειτο για εισβολή των προσφύγων στον ιδιωτικό τους χώρο. Πέρα απ' αυτό, οι φθορές που πολύ συχνά προκαλούνταν στα επιταγμένα σπίτια τους οδηγούσαν σε συχνές καταγγελίες και απαιτήσεις για αποζημιώσεις. Το πρόβλημα αυτό έλαβε τέτοιες διαστάσεις, ώστε υποχρεώθηκε το υπουργείο Προνοίας να παρέμβει το 1923 εκδίδοντας εγκύκλιο οδηγία για την παρακολούθηση των προσφύγων «προς αποφυγήν φθορών εις επιτεταγμένα οικήματα».³³

Σε γενικές γραμμές, όπως παρατηρούσε ο Henry Morgenthau, ο πρώτος πρόεδρος της ΕΑΠ, «παρά τη γενναιόδωρη βοήθεια που πρόσφεραν οι ιθαγενείς Έλληνες στους Μικρασιάτες αδελφούς τους, ήταν φυσικό να φαίνεται αρχικά ότι αυτή η εξαθλιωμένη ορδή δε θα ήταν τίποτε άλλο από ευθύνη και βάρος».³⁴ Έτσι, στο πλαίσιο αυτό δεν έλειψαν οι συνεχείς εντάσεις, οι εκνευρισμοί που πολλές φορές οδηγούσαν στο μίσος, αλλά ακόμα και κάποιες φωνές που το 1933 απαίτησαν «να επιβληθεί στους πρόσφυγες να φορέσουν κίτρινα περιβραχιόνια για να τους διακρίνουν και να τους αποφεύγουν οι Έλληνες».³⁵

1. Η απογραφή του 1928 κατέγραψε στον ελλαδικό χώρο 1.221.849 πρόσφυγες, εκ των οποίων 673.025 αστικής και 578.824 γεωργικής προέλευσης. Ωστόσο, οι περισσότεροι ερευνητές συμφωνούν ότι ο αριθμός όσων ήρθαν στην Ελλάδα μετά το 1922 πρέπει να είναι κατά πολύ μεγαλύτερος.
2. «Μια μεγάλη μερίδα του πληθυσμού», γράφει ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος, «που από το 1915 είχε διχασθεί δεν αντίκρισε με συμπάθεια τους πρόσφυγες, όταν τα αδυσώπητα κύματα της ιστορίας τούς έριξαν πάνω στα βράχια της Ελλάδος. Δεν υπήρξε συμπάθεια, δεν υπήρξε απάθεια, υπήρξε αντιπάθεια. Το θυμούμαι και ανατριχιάζω», βλ. Ρήγος, Α., *Η Β' Ελληνική Δημοκρατία 1924-1935: κοινωνικές διαστάσεις της πολιτικής σκηνής* (Αθήνα 1988), σελ. 227.
3. Στην περίπτωση, λόγου χάρι, του φόνου ενός πρόσφυγα από γηγενή στη Νιγρίτα Σερρών το 1924, το συμβάν αποδόθηκε σε οικονομικές διαφορές των πρωταγωνιστών κι όχι στο συγκρουσιακό κλίμα που είχε καλλιεργηθεί. Βλ. εφημερίδα *Παμπροσφυγική* (28 Σεπτεμβρίου 1924).
4. Βεντήρης, Γ., *Η Ελλάς του 1910-1920 2* (Αθήνα 1931), σελ. 277.
5. Μαρτυρία του αντεισαγγελέα Πρωτοδικών Θεσσαλονίκης Α. Βαζούρα το 1935. Δημοσιεύεται στο Ρήγος, Α., *Η Β' Ελληνική Δημοκρατία 1924-1935: κοινωνικές διαστάσεις της πολιτικής σκηνής* (Αθήνα 1988), σελ. 254.
6. Όπως αυτή που περιέγραφε τις αυθαιρεσίες ενός συνταγματάρχη, ο οποίος «κατελάμβανε βιαίως τας προσφυγικάς οικίας εις την Δράμα και διέσυρε εις τας οδούς τα γυναικόπαιδα», βλ. εφημερίδα *Παμπροσφυγική* (2 Νοεμβρίου 1924).
7. Εφημερίδα *Παμπροσφυγική* (9 Νοεμβρίου 1924).
8. Εφημερίδα *Παμπροσφυγική* (9 Νοεμβρίου 1924).
9. *Αι αγορεύσεις του Ελληνικού Κοινοβουλίου 1909-1956* (Αθήνα 1956), σελ. 314.
10. Οι απόψεις που διατυπώνονται τον Ιούλιο του 1928 από τον συνεπέστερο ίσως αρθρογράφο του αντιβενιζελικού στρατοπέδου, τον εκδότη της *Καθημερινής* Γεώργιο Βλάχο, για «πολιτική δικτατορία των προσφύγων, βορά των οποίων θα γίνουν μετά τις εκλογές αι οικίαι και τα αστικά εν γένει ακίνητα των γηγενών», είναι χαρακτηριστικές. Βλ. Ρήγος, Α., *Η Β' Ελληνική Δημοκρατία 1924-1935: κοινωνικές διαστάσεις της πολιτικής σκηνής* (Αθήνα 1988), σελ. 229.
11. Mavrogordatos, G., *Stillborn Republic: Social Coalitions and Party Strategies in Greece 1922-1936* (Los Angeles 1983), σελ. 193.
12. Μεγάλο τμήμα των προσφύγων μιλούσε μονάχα την τουρκική γλώσσα, ενώ τα ποντιακά που μιλούσαν χιλιάδες άτομα ήταν εντελώς ακατανόητα για τους ντόπιους πληθυσμούς.

13. Είναι πολύ χαρακτηριστικά όσα αναφέρει το 1934 ο Αιγίδης για το ζήτημα αυτό: «Η άγνοια της ελληνικής γλώσσας από μian μεγάλη μερίδα του προσφυγικού όγκου, η εκ δυσκόλως αποβαλλομένης μακράς συνηθείας χρησιμοποίησις της τουρκικής από άλλην μερίδα αυτού, καίπερ δυναμένην να συνεννοηθή εις την Ελληνικήν, οι ιδιοματισμοί εξάλλου της τοπικής διαλέκτου του Πόντου και της Καππαδοκίας, εις τους οποίους ήτο φυσικόν να μην αναγνωρίζωσιν οι μη ειδότες την αγνοτέραν κληρονομίαν της γλώσσας των Μυρίων του Ξενοφόντος, όλα αυτά είχαν παράσχει εις πολλούς την εντύπωσιν ότι επρόκειτο περί ενός απαιδεύτου και αναλφαβήτου κόσμου». Βλ. Αιγίδης, Α.Ι., *Η Ελλάς χωρίς τους πρόσφυγας: ιστορική, δημοσιονομική, οικονομική και κοινωνική μελέτη του προσφυγικού ζητήματος* (Αθήνα 1934), σελ. 181.
14. Κατάθεση μνήμης του Βάσου Βογιατζόγλου, που δημοσιεύεται στο Δακούρα-Βογιατζόγλου, Ο., «Νέα Ιωνία: η γέννηση και ανάπτυξη μιας πόλης της σιωπής», *Πρακτικά του Β' Διεθνούς Συνεδρίου «Η πόλη στους νεότερους χρόνους: μεσογειακές και βαλκανικές όψεις 19ος-20ός αιώνας»* (Αθήνα 2000), σελ. 109.
15. Ο όρος προφανώς παρέπεμπε με περιπαικτική διάθεση στη συχνότατη παρουσία του γιαουρτιού στην καθημερινή διατροφή των προσφύγων.
16. Γεωργιάδης, Κ., *Ρεμπέτικο και πολιτική* (Αθήνα 1993), σελ. 35-36.
17. Ενδεικτικό της ισχύος που είχαν οι πολιτισμικές αναφορές είναι ότι, πολλές δεκαετίες μετά την εγκατάσταση, γύρω στο 1970, στις προσφυγικές συνοικίες της Αθήνας, του Πειραιά και της Θεσσαλονίκης ήταν ιδιαίτερα αγαπητές εισαγόμενες ταινίες από την Τουρκία. Βλ. Στασινοπούλου, Μ., «Το οθωμανικό παρελθόν στον ελληνικό κινηματογράφο. Μεταφορά λογοτεχνικών προτύπων και δημιουργία νέων εικόνων», στο *Ο Ελληνικός Κόσμος ανάμεσα στην Ανατολή και στη Δύση 1453-1981* (Αθήνα 1999), σελ. 152-153.
18. Εφημερίδα *Παμπροσφυγική* (18 Ιανουαρίου 1925).
19. Απόσπασμα από συνέντευξη πρόσφυγα στην περιοχή του Βόλου. Βλ. Κονταξή, Α., «Διαδικασίες ένταξης των Μικρασιατών Προσφύγων α' και β' γενιάς στην πόλη του Βόλου», *Πρακτικά του Β' Διεθνούς Συνεδρίου «Η πόλη στους νεότερους χρόνους: μεσογειακές και βαλκανικές όψεις 19ος-20ός αιώνας»* (Αθήνα 2000), σελ. 518.
20. Το 1917 υπήρχαν στη Μακεδονία τα 818 από τα 2.259 τοιφλίκια που υπήρχαν σε όλη την ελληνική επικράτεια.
21. Βεργόπουλος, Κ., *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα: το πρόβλημα της κοινωνικής ενσωμάτωσης της γεωργίας* (Αθήνα 1975), σελ. 154.
22. *Αι αγορεύσεις του Ελληνικού Κοινοβουλίου 1909-1956* (Αθήνα 1956), σελ. 314.
23. Εφημερίδα *Παμπροσφυγική* (22 Ιανουαρίου 1928).
24. Εφημερίδα *Παμπροσφυγική* (12 Ιανουαρίου 1928).
25. Εφημερίδα *Παμπροσφυγική* (28 Σεπτεμβρίου 1924).
26. Εφημερίδα *Παμπροσφυγική* (16 Νοεμβρίου 1924).
27. Εφημερίδα *Παμπροσφυγική* (17 Μαΐου 1928).
28. Λεοντίδου, Λ., *Πόλεις της σιωπής: εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909-1940* (Αθήνα 1989), σελ. 164.
29. Λιάκος, Α., *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του μεσοπολέμου: το Διεθνές Γραφείο Εργασίας και η ανάδυση των κοινωνικών θεσμών* (Αθήνα 1993), σελ. 451.
30. Εφημερίδα *Προσφυγικός Κόσμος* (18 Σεπτεμβρίου 1927).

31. Κονταξή, Α., «Διαδικασίες ένταξης των Μικρασιατών Προσφύγων α' και β' γενιάς στην πόλη του Βόλου», *Πρακτικά του Β' Διεθνούς Συνεδρίου «Η πόλη στους νεότερους χρόνους: μεσογειακές και βαλκανικές όψεις 19ος-20ός αιώνας»* (Αθήνα 2000), σελ. 513.
32. Ας σημειωθεί πως οι πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν προσωρινά όπου υπήρχε στεγασμένος χώρος. Έτσι, για τη στέγασή τους χρησιμοποιήθηκαν σχολεία, εκκλησίες, θέατρα, ξενοδοχεία κ.λπ.
33. Υπουργείον Υγιεινής, Προνοίας και Αντιλήψεως, *Διατάξεις αφορώσαι την πρόνοιαν και αστικήν εγκατάστασιν των Προσφύγων* (Αθήνα 1926), σελ. 131.
34. Morgenthau, H., *Η αποστολή μου στην Αθήνα: 1922 το έπος της εγκατάστασης* (Αθήνα 1994), σελ. 349.
35. Δημοσίευμα εφημερίδας *Τύπος* του Νίκου Κρανωτάκη. Αναφέρεται τόσο στο Μανρογδάτος, G., *Stillborn Republic: Social Coalitions and Party Strategies in Greece 1922-1936* (Los Angeles 1983), σελ. 195, όσο και στο Ρήγος, Α., *Η Β' Ελληνική Δημοκρατία 1924-1935: κοινωνικές διαστάσεις της πολιτικής σκηνής* (Αθήνα 1988), σελ. 228.

Bibliography :

	Μανρογδάτος G. , <i>Stillborn Republic. Social Coalitions and Party Strategies in Greece 1922–1936</i> , Los Angeles 1983
	Βεργόπουλος Κώστας , <i>Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα: Το πρόβλημα της κοινωνικής ενσωμάτωσης της γεωργίας</i> , Εξάντας, Αθήνα 1975
	Νοταράς Μ. , <i>Η αγροτική αποκατάστασις των προσφύγων</i> , Αθήνα 1934
	Παπαναστασίου Αλέξανδρος , <i>Μελέτες – λόγοι – άρθρα</i> , Μορφωτικό Ινστιτούτο Α.Τ.Ε., Αθήνα 1957
	Ρήγος Α. , <i>Η Β' Ελληνική Δημοκρατία 1924-1935. Κοινωνικές διαστάσεις της πολιτικής σκηνής</i> , Θεμέλιο, Αθήνα 1988
	Βερέμης Θ. , "Η οικονομία από το 1923 ως το 1926", Απόστολος Βακαλόπουλος, <i>Ιστορία του Ελληνικού Έθνους</i> , τόμ. ΙΕ', Αθήνα 1978, 301-303
	<i>Αι Αγορεύσεις του Ελληνικού Κοινοβουλίου, 1909-1956</i> , Αθήνα 1956
	Βεντήρης Γ. , <i>Η Ελλάς του 1910-1920</i> , τόμ. 2, Αθήνα 1931
	Γιαννουλόπουλος Γ. , <i>Η ευγενής μας τύφλωσις</i> , Αθήνα 1999
	Μιχελή Α. , <i>Προσφύγων βίος και πολιτισμός</i> , Αθήνα 1922
	Πελασγίδης Στ. , "Κοινωνικοί και οικονομικοί μετασχηματισμοί στην επαρχία και στο Νομό Κοζάνης μετά την εγκατάσταση των «προσφύγων» 1923-1930", <i>Η Κοζάνη και η περιοχή της: Ιστορία – Πολιτισμός</i> , Κοζάνη 1997

Webliography :

- Ελλάδα 1922: Μια Κιβωτός Προσφύγων
<http://www.de.sch.gr/mikrasia/index.htm>

Τμήμα Γενεαλογίας και Προφορικής Ιστορίας του Ιδρύματος Μείζονος Ελληνισμού

www.genealogies.gr

Glossary :

Εθνικός Διχασμός

Με τον όρο αυτό δηλώνεται η οξεία πολιτική κρίση που ξέσπασε το φθινόπωρο του 1915 με αφορμή το ζήτημα της εμπλοκής της χώρας στις στρατιωτικές επιχειρήσεις του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου. Οι δύο κυρίαρχες απόψεις που εκφράστηκαν ήταν η βενιζελική, που υποστήριζε την ανάγκη εισόδου της χώρας στον πόλεμο στο πλευρό της Entente, και η φιλοβασιλική, που συνίστατο στην τήρηση από την Ελλάδα μιας –ουσιαστικά φιλογερμανικής– ουδετερότητας. Η σύγκρουση ανάμεσα στις δύο παρατάξεις συνεχίστηκε σε όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου και αποτέλεσε το κυρίαρχο στοιχείο της πολιτικής του διεκυστίνδας.

Κόμμα των Φιλελευθέρων

Πολιτικός σχηματισμός που ιδρύθηκε από τον Ελευθέριο Βενιζέλο και πρωταγωνίστησε στα πολιτικά πράγματα της Ελλάδας κατά το Μεσοπόλεμο.

Νοεμβριανά

Συγκρούσεις που έλαβαν χώρα το Νοέμβριο του 1916 στην Αθήνα ανάμεσα σε αντιβενιζελικές ομάδες επιστράτων και σε αγήματα του γαλλικού στρατού που είχαν αποβιβαστεί στον Πειραιά με σκοπό την εφαρμογή συμφωνίας ανάμεσα στο βασιλιά Κωνσταντίνο και το Γάλλο απεσταλμένο Paul Benazet. Η συμφωνία αυτή προέβλεπε την παράδοση στις γαλλικές δυνάμεις μέρους του υλικού που ανήκε στον ελληνικό στρατό, ως αντιστάθμισμα για την παράδοση της Καβάλας στις Κεντρικές Δυνάμεις και στο πλαίσιο που όριζε το καθεστώς της ελληνικής ουδετερότητας. Τις συγκρούσεις αυτές, που είχαν αποτέλεσμα την απώλεια διακόσιων περίπου ανδρών για τις γαλλικές δυνάμεις, ακολούθησαν εξαιρετικά βίαιες επιθέσεις εναντίον του βενιζελικού στοιχείου της Αθήνας (δόλοφονίες, λεηλασίες περιουσιών, προπηλακισμοί και εξορίες) σε κλίμα έντονου φανατισμού.

Σώματα επιστράτων

Σώματα ενόπλων τα οποία συγκροτήθηκαν μετά τις ομαδικές αποστρατεύσεις του Μαΐου του 1916, με κύριο σκοπό την προώθηση της πολιτικής ουδετερότητας. Εμφορούμενα από ακραιφνή αντιβενιζελικά αισθήματα, αποτέλεσαν, την εποχή του Εθνικού Διχασμού, τον κυριότερο πυλώνα στήριξης του κωνσταντινικού στρατοπέδου.

Sources

Εφημερίδα Παμπροσφυγική, 09/11/1924, 18/01/1925, 22/01/1928, 12/01/1928, 28/09/1924, 16/11/1924, 17/05/1928

Προσφυγικός Κόσμος, 18/09/1927

Αι αγορεύσεις του Ελληνικού Κοινοβουλίου 1909-1956 (Αθήνα 1956)